

— Upam, da se bo le vrnil v naše domače pokrajine, pa čeprav niso zmeraj preveč vesele.

*Jutri grem v staro Gorico, kjer naši srednješolci pripravljajo Prešernovo proslavo. Sveta nebesa, kako so prisrčni in skromni! Tako, da me kar boli. Pravijo, naj pridem samo zato, da bom s svojo prisotnostjo povzdignil njihov praznik. Vsekakor jim bom skušal povedati vsaj nekaj dobrih in lepih besed.*

*Vidiš, tako preživljam svoje dneve v krogih svoje domačije.*

*Če bo z mano le vse dobro in prav, se bom pripeljal v kraje tvoje domačije, ko dobo spet zacvetele jabolane.*

*Prav prisrčne pozdrave mami!*

*In tebi prav tako!*

Ciril

## Narodova zgodovina in literatura

Samozavedanje (zavest o sebi) in samozavest



Tone  
Peršak

I.

V teh kriznih letih na Slovenskem zelo veliko govorimo in pišemo o svoji zgodovini, o pomanjkljivosti slovenske zgodovine (zgodovino-pisja) in zlasti o našem pomanjkljivem poznavanju laštne zgodovine. Seveda v resnici ne gre toliko za zgodovino-pisje in zgodovino samo, saj je navsezadnje mogoče naštetih že kar precej

tehtnih del s tega področja; gre predvsem za pomanjkanje zgodovinskega spomina, za skoraj popolno odsotnost zavesti o nadvse pomembnih dejstvih in obdobjih iz preteklosti slovenskega naroda. Vendar vse te razprave običajno merijo zlasti na poznavanje naše, v bistvu bližnje preteklosti, predvsem dvajsetega in morda še dela devetnajstega stoletja. Tako si npr. očitamo, da več ne poznamo (priznamo) cele vrste ljudi, ki so že davno pred voditelji revolucije, kovanimi v nebo, teoretično in praktično pripravljali teren zanjo. O t. i. tabu temah najbrž sploh ni več treba govoriti. Ob tem pa pozabljamo, da se podobne manipulacije, zlasti na področju šolske in tako rekoč uradne (politične) zgodovine dogajajo tudi v zvezi z bolj oddaljeno preteklostjo slovenskega naroda. Naj navedem le en sam značilen kuriozum. Najbrž smo Slovenci edini narod na svetu, ki taji, da je v preteklosti že imel lastno samostojno državo. Nič kolikokrat smo že mogli prebrati trditve ali slišati izjave znanih političnih delavcev in drugih izobražencev, ki vztrajno ponavljajo, da imamo Slovenci od leta 1945 prvič v zgodovini lastno državo. Ob tem pa v vsaki boljši zgodovini mimogrede preberemo obilo podatkov o kneževini Karanta-

niji, ki je bila docela svobodna slovenska država od razpada Samove plemenske zveze (l. 668) do postopnega prehoda pod bavarsko in nato frankovsko oblast (sredi osmega stoletja). Omeniti pa je treba še ravno tako najprej deloma in nato pet let povsem samostojno kneževino Spodnjo Panonijo, čeprav ji je vladal moravski (slovaški) emigrant Kocelj. Obe državi v skupnem spominu Slovencev tako rekoč ne obstajata.

## II.

Zgodovinska zavest naroda pomeni njegov skupni spomin; zgodovinska zavest posameznika pomeni njegovo udeleženo v tem skupnem spominu in tako najbrž temeljno obliko njegove nacionalne zavesti. Zanimanje za zgodovino lastnega naroda in poznavanje te zgodovine pomeni hkrati način in vir nacionalne zavesti, obenem pa tudi osnovni izvor nacionalne samozavesti, ker se narod utemeljuje z lastno preteklostjo. Odsotnost zgodovinskega spomina tako eo ipso pomeni odsotnost nacionalne samozavesti ali vsaj nizko stopnjo takšne skupne samozavesti. Treba je namreč reči tudi to, da zgodovina ni nujno edini način in vir samozavesti. Na Slovenskem je npr. zelo dolgo pomenila najpomembnejšo in skoraj edino obliko nacionalne zavesti in samozavesti književnost. Zato je vprašanje o odnosu med književnostjo in zgodovino, ki ga predpostavlja naslov oziroma tema našega letošnjega srečanja\*, tembolj zanimivo.

## III.

Lionel Trilling piše v eseju Smisel za preteklost, ki je bil objavljen v beograjski reviji Delo (1979, št. 9), takole: »U drevno doba, od pesnika se očekivalo da im sâm bude istoričar, veran letopisac zbivanja. Tukidid je rekao da je sklon da sebe smatra nevernim istoričarem, ali je Aristotel na to uzvratio da je on (Tukidid) bio tačniji — jer se bavio opštostima — od ma kojeg analitičara; i mi, idući za Aristotelom, predpostavljamo da je pretežni deo književnosti istorički, odnosno da predstavlja zapisivanje i tumačenje ličnih, nacionalnih i kosmoloških zbivanja.« Književnost naj bi potemtakem po Trillingovem in Aristotelovem mnenju bila nekakšna vzporedna in višje vrste zgodovina, ki presega običajno zgodovino, ker zna na podlagi tega, kar se dogaja in se je zgodilo, pa tudi ob izmišljenih primerih dognati splošno veljavne zakonitosti v dogajanju sveta. (Naj v oklepaju pripomnim, da dandanes to zmožnost pripisujejo sebi predvsem najrazličnejše ideologije oziroma ideološko opredeljena zgodovina, ki razlaga zgodovino v skladu s svojo ideološko vizijo sveta in obenem to vizijo utemeljuje s to svojo razlago.) Trillingovo misel posredno potrjuje tudi zgodovinar Boris Mlakar, ki se je v najnovejši številki Nove revije (1985, št. 39/40) s prispevkom Položaj zgodovinarjev odzval na anketo uredništva revije O zgodovinopisju. Mlakar piše: »Tako se je pač zgodilo, da se je z odpiranjem in tudi s problematiziranjem teh stvari (tabu tem — op. T. P.) začelo v 70. letih, in to najprej s strani

\* Pričujoče besedilo je avtor prebral na zadnjem Štatemberškem srečanju.

umetnikov, predvsem pisateljev. To nas vsekakor ne sme presenetiti. Za umetnike smo se namreč vsi nekako zedinili, da je njihova prvenstvena naloga, da držijo družbi zrcalo, da se morajo do nje zavedati svojega dolga, da morajo biti kritični, da je v njihovem poklicu (!), da iščejo venomer samo resnico itd. Dejansko so na Slovenskem pisatelji to vedno tudi počeli, čeprav ne vedno z enako vehemenco. To počno tudi danes in za to jih gre samo pohvaliti, opravljajo namreč svojo poklicno in tudi človeško dolžnost... «Zgodovinar Mlakar torej sodi, da je poklicu pisatelj tako rekoč usojeno (»poklicna in tudi človeška dolžnost«), da proizvaja tiste vrste zgodovino, kot smo to ugotovili malo prej. Če odmislimo formulo o umetnosti kot zrcalu družbe, ker bi to pomenilo, da umetnost samo mehanično reproducira in odraža, torej faktografsko beleži dogodke, in vztrajamo pri 2000 in več let stari Aristotelovi formulaciji o odkrivanju in uveljavljanju notranjih zakonitosti v dogajanju sveta, lahko vsaj zase rečem, da se z navedenima avtorjema v veliki meri strinjam. Tak sklep pa zastavlja dve vprašanji. Najprej vprašanje o tem, kako se slovenska pretekla in sodobna književnost odziva na zahteve, ki jih prednjo postavljata navedena avtorja, in nato vprašanje o odnosu med književnostjo in zgodovino kot vprašanje o odnosu med umetnostjo in stvarnostjo.

#### IV.

Doslej smo večkrat ugotavljali, da je slovenska književnost kot oblikovalka in spodbujevalka nacionalne zavesti in samozavesti nadomeščala resnično dejavno politiko, zdaj moramo dodati, da je nadomeščala tudi zgodovino kot izvor in način takšne zavesti in samozavesti. Če je namreč zgodovina res narodov kolektivni spomin in tako temeljna oblika zavesti o sebi ter obenem vir samozavesti naroda, kar je bila in je še za večino drugih narodov, tudi jugoslovanskih, je treba reči, da slovenski narod takšne zgodovine skoraj vse do srede dvajsetega stoletja ni imel. Razlogov za to je več. Slovenci nismo imeli svojih šol in zlasti ne univerze, kjer bi takšna zgodovina lahko nastajala. V šolah, ki so bile avstrijske in ne slovenske, pa so učili nemško zgodovino, katere temeljna teza o Slovanih je, da so Slovani in še zlasti Slovenci nedržavotvoren narod, ne aktiven, temveč pasiven kolektivni subjekt, torej v resnici sploh ne subjekt, temveč objekt zgodovine. Znano je, da je večina slovenskih zgodovinarjev, izšolanih na avstrijskih šolah, prevzela to tezo in posledice tega so opazne še danes, saj naša zgodovina, kot rečeno, še vedno ni uspela uveljaviti védenja npr. o Karantaciji, o Kocljevi Spodnji Panoniji itd. Glede tega imajo sicer včasih prezanesei kritiki slovenskih poklicnih zgodovinarjev nekoliko prav. Takšna razlaga slovenske preteklosti je v bistvu dobrodošla tudi jugoslovansko oziroma izrazito ideološko usmerjenemu pojmovanju zgodovine, ker omogoča tezo, da narod sam kot narod ni bil državotvoren niti sposoben osamosvojitve, in da je to postal šele, ko se je tako rekoč osvobodil zamejenosti vase kot v zgolj narod in ga je internacionalistično usmerjena komunistična partija povedla v zmagoviti boj za osamosvojitve. Seveda tudi ta razlaga ni mogla pomeniti plodnih tal za vznik in rast nacionalne zavesti in samozavesti.

V devetnajstem stoletju je vlogo takšnega spodbujevalca večinoma prevzela književnost, deloma celo s pomočjo zgodovine; zgled za to je dal že Prešeren, po mnenju mnogih oče slovenskega naroda. Ker pa je tedaj veljala takšna razlaga slovenske preteklosti, kot sem to malo prej nakazal, je književnost s pomočjo zgodovine oblikovala precej posebne vrste samozavest, namreč samozavest naroda, ki je žrtev zgodovine. Takšna samozavest se je tako rekoč morala vsaj deloma razviti v kompleks. Po drugi strani pa je književnost — spominimo se samo včasih ravno zato ironično obravnavane Gregorčičeve pesmi Soči pa tudi Prešernovih pesmi — skušala najti motive za oblikovanje in rast samozavesti v prihodnosti, ker pač pogled v preteklost ni bil spodbuden. Slovenci se tako nismo utemeljevali s preteklimi velikimi dejanji in s preteklo slavo, temveč s prihodnjimi dejanji in slavo: »Narasti, vzkipi v tok strašan!« (Gregorčič: Soči) ali »Narod si bo pisal sodbo sam!« (Cankar: Hlapci) ali »Naprodaj nismo Sloveni nikdar!« (Finžgar: Pod svobodnim soncem) in seveda: »Prost, ko je bil očakov, — naprej naj bo Slovencev dom; — naj zdrobé — njih roké — si spone, ki jim še težé!« (Prešeren: Zdravljica). Tako je književnost nadomeščala zgodovino, zlasti kot nacionalno zgodovino in nedvomno obilo prispevala k porastu slovenske nacionalne samozavesti, ki se je prvič aktivno izrazila ob koncu 1. svetovne vojne z generalom Maistrom in njegovimi borci (ni naključje, da je bil Maister tudi pesnik), še bolj pa med NOB. Najbrž bo zvenelo nekoliko heretično, če rečem, da sta bila v bistvu tudi belogardizem in domobranstvo do neke mere izraz te samozavesti (tudi ne glede na to, da so se oboji iz taktičnih razlogov povezali z okupatorji, katerih cilj je bilo uničenje slovenskega naroda in ne glede na to, da se je njihov načrt izkazal kot neuresničljiv in tako rekoč samomorilski, velja poudariti dejstvo, da je bilo tudi njuno geslo osvoboditev in osamosvojitvev slovenskega naroda in ustanovitvev nacionalne države). To je bil čas, ko smo Slovenci po več kot tisoč letih ponovno formirali celo različne vojske, ki so se borile za lastno nacionalno državo in samostojnost.

## V.

Kako slovenska književnost obravnava zgodovino? Mislim seveda nacionalno zgodovino. Pojma ne bom pojasnjeval niti razmejeval od drugih konceptov zgodovine. Za nacionalno imam pač tisto zgodovino, ki spodbuja oblikovanje in rast nacionalne zavesti in samozavesti. Pri nas takšne zgodovine, zlasti kar zadeva šolsko (uradno) zgodovino, pravzaprav ni. Zgodovinska dejstva so v učbenikih, iz katerih spoznava zgodovino večina ljudstva, ideološko interpretirana. Muharem Pervić (gl. esej Književnost, istorija, razumevanje, obj. v reviji Delo, Beograd 1979, št. 9) bi nemara rekel, da se je med našo zavest in zgodovinsko stvarnost vrinila ideologija. Tako večina spoznava zgodovino predvsem kot zgodovino razrednega boja in kot od začetka usmerjen proces v natančno določen cilj. Takšna zgodovina izpušča določena dejstva in predvsem razloge za nekatere dogodke v preteklosti, jih premalo poudarja ali razlaga po svoje, pri tem pa je treba reči, da zlasti v zadnjih letih slovenska književnost zelo temeljito korigira takšne vrste zgodovino. Pri tem ne mislim samo na knjige o t. i. tabu temah.

Mislím tudi na dela, kot sta npr. Jančarjeva drama *Disident Arnož* in njegovi, ki učinkovito trga iz pozabe usodo zanimive osebnosti utopičnega socialista in zanesenjaka iz Prešernovega časa, ali tudi njegov roman *Severni sij*, ki nenavadno prepričljivo in učinkovito prikazuje razpoloženje drugega največjega slovenskega mesta tik pred nemško okupacijo. S tega vidika je zanimiva tudi Poníževa drama o škofu Hrenu. Zanimivo pa je, da se, kar zadeva starejšo zgodovino, morda celo več del ukvarja s svetovno zgodovino kot s slovensko. Andrej Hieng ima za seboj obsežen cikel s temami iz španske zgodovine; v zadnje delo (roman *Obnebjé metuljev* oziroma drama *Slavolok*) tega cikla pa je vendarle vpeljal tudi slovensko zgodovinsko problematiko. Mrak je napisal brez števila tragedij in dram o Grkih in o Francoski revoluciji, vsekakor več kot tistih s temami iz slovenske zgodovine. Rebula je pred leti izdal roman *Zeleno izgnanstvo*, ki se dogaja v živopisnem okolju Trsta s slovenskim zaledjem, toda glavna problematika je vseeno vezana na osrednjo osebo romana, na italijanskega škofa in kasnejšega papeža Piccolominija. Tudi Dominik Smole je najprej napisal slavno *Antigono* in šele potem *Krst pri Savici*. Veliko je tudi del, ki se sicer dogajajo na Slovenskem, vendar se usode slovenskega naroda dotikajo pravzaprav le posredno. To velja v bistvu za ves dramski cikel o celjskih grofih: Novačan je hotel uveljaviti jugoslovansko idejo, Kreft razredni vidik, Župančiča zanima predvsem intimna ljubezenska drama v kontekstu družinskega spora, Rudolf in Kmecl ostajata v območju mita in ga vsak po svoje destruirata in pervertirata. Z našega vidika pa bi bila zanimiva analiza Rudolfove drame *Koža megle* oziroma scenarija *Praznovanje pomladi*. Predvsem v odnosu do bližnje preteklosti pa slovenska književnost ponovno dobiva značaj, ki smo ji ga pripisali v zvezi s prejšnjimi časi. Medtem ko preteklost kot stvarnost ni zanimala modernizma, kajti ena od temeljnih potez modernistične umetnosti je bilo vendarle ukvarjanje s samim seboj, torej odklon od vsebinskih in idejnih problemov in samoraziskovanje umetnosti kot medija in forme. Stvarnost, zgodovina, izvenestetski učinki, vse to je bilo za večji del modernizma drugotnega pomena; ne glede na destruktivne namene, ki so jih modernistom pripisovali tradicionalisti in nemalokrat tudi politika, ki si je želela koristno, ideološko angažirano umetnost. V zadnjem času pa se predvsem književnost pa tudi film in gledališče znova poudarjeno zanimajo za stvarnost, kot da se avtorji vse bolj zavedajo svoje odgovornosti za narod, zlasti pa za celovitejšo podobo in kompleksnejše razumevanje sveta. Mnoga dela, nastala v zadnjih letih, ki se ukvarjajo z bližnjo preteklostjo slovenskega naroda kot celote in tudi z usodami posameznikov iz tega naroda, ne nastajajo iz težnje po partnerstvu z ideologijo in politiko ali celo iz želje po prevzemu vodilnega mesta politike, temveč iz potrebe po celotnejši in vseobsežnejši podobi sveta. Prišli smo do točke, ko je postalo oženje podobe sveta in redukcija mišljenja na zgolj eno (ideološko) obliko mišljenja, torej oženje skupne in posamezne zavesti oziroma vsiljeno nadomeščanje nadvse raznolikih oblik zavesti z eno samo nevzdržno obliko in se je na to najprej odzvala umetnost, zlasti književnost, a po moje tudi filozofija in še nekatere znanosti. Umetnost je to storila tako, da je začela z vso vehe-

menco, kot bi rekel zgodovinar Mlakar, prinašati v skupno zavest dotlej zamolčane ali spregledane stvari. Začela je korigirati naš skupni spomin.

## VI.

Gre za zavest o času. Za čutenje časa, ki je ena osnovnih konstitutivnih komponent in prvin literarne umetnine. Najbrž tudi povsem v sedanost uperjeno književno delo ne more zanemariti vprašanja zgodovine, kajti občutek za čas je občutek za zgodovino. Torej občutek za čas, ki vključuje tudi občutek minevanja, smrti; šele na podlagi tega je mogoče govoriti o življenju. Mimo ali brez tega ostaja samo nezavedno, tako rekoč statično vegetiranje v pozabljenju smrti in obnem; kar je sicer nadvse značilno za vsakdanje potrošniško in kruhoborsko življenje, pa tudi za politično pragmatiko, saj si politika vedno prizadeva ohraniti status quo. Pomanjkanje čuta za zgodovino na ravni skupnosti pomeni vdanost v danost, pomeni točno to, kar je še vedno značilno za večino, ki vdano sprejema vse hudo in vsa opravičila za hudo, ki ji jih servira politika v prizadevanju, da se obdrži. Seveda je treba dodati, da pri nas ta občutek za čas oziroma za zgodovino, kot že rečeno, ni bil nikoli dovolj razvit. Bili smo bolj narod hrepenenja kot narod spomina in vizije; to velja zlasti za 19. in 20. stol., za prejšnje čase ponuja ljudsko slovstvo nekoliko drugačno podobo.

## VII.

Takšno pojmovanje zgodovine (in tudi književnosti) je najbrž mogoče obsoditi kot nacionalistično, vendar moram reči, da me tak možen očitak ne vznemirja. Bolj me vznemirja pojmovanje naroda, ki se skriva za takšnimi očitki. Mislim namreč, da nikakor ni mogoče reči, da je narod kot zgodovinska kategorija (kot kolektivna zavest, kot kolektivna volja, kot etnična in etična skupnost itd.) nastal v času, ko se je razcvetelo meščanstvo, in da bo z zatonom meščanske družbe tudi izginil z zgodovinskega prizorišča. Na pojav in zaton meščanstva je gotovo vezano neko dovolj natančno opredeljivo pojmovanje naroda, nista pa na to eksistencialno vezana ne pojav naroda in ne obstoj nacionalne zavesti kot zavesti o skupnosti s skupnimi rodovnimi značilnostmi, skupno voljo in skupno usodo. Zavest o narodu v tem pomenu besede obstaja, odkar obstaja civilizacija (za to trditev pričča že grška zgodovina s perzijskimi vojnami in še marsikaj). Zgodovina to ve. To dejstvo je navsezadnje priznaval in uveljavljal celo že zakonik države Karla Velikega, v katerem je bilo zapisano, da se lahko obtoženec odloči, ali bo sojen po pravu, skupnem za vso državo, ali po pravu »ex nationem«, torej po pravu rodu (plemena oziroma naroda), iz katerega je izhajal. To pomeni, da so bili npr. Slovenci v državi Karla Velikega lahko sodno obravnavani po karantanskem pravu in ne po frankovskem itd. Skratka, problem naroda, obstoja naroda in nacionalne zavesti, zlasti pa izražanje vsega tega skozi književnost, vse to še zdaleč ni tako preprosto, kot si to radi predstavljajo preroki, ki bi včasih tako radi pospešili, kot pravijo, skorajšnji naravni razkroj in izgin narodov. Ena od možnosti tega pospeševanja so tudi manipulacije z zgodovino.